

В. М. Войнаровський

НОВОВІДКРИТІ ПАМ'ЯТКИ РИМСЬКОЇ ДОБИ У ВЕРХІВ'І р. БІЛОСТІК НА СОКАЛЬЩИНІ

Нововідкриті пам'ятки у верхів'ї р. Білосток на Сокальщині, де дослідники простежують впливи пізньозарубинецької, зубрицької, вельбарської та черняхівської культур. Тобто на поселеннях проживало поліетнічне населення.

Ключові слова: Керамічні вироби, річка Білосток, зубрицька культура, вельбарська культура, київська культура.

В рамках створення археологічної карти сіл Комарів та Волиця, що у верхів'ї р. Білостік — правої притоки Західного Бугу (Сокальщина Львівської області, 5 км на схід від м. Червонограда), було відкрито ряд пам'яток зубрицької культури I—III ст. н. е. (слов'янської, венедської) та культури вельбарської III—V ст. н. е. (германської, готської) [Бугай, Войнаровський, Конопля, 2008] (рис. 1). Щодо археології римської доби зазначеної місцевості, цікавими є уже порушені нами питання про характер контактів германського та слов'янського населення у краї в ранньо- і пізньоримський час — між носіями пшеворської та вельбарської культур, з однієї сторони, зубрицької і черняхівської (локальний варіант типу Черепин) — з іншої, про роль природного фактора у виборі місць проживання й господарювання цих племен тощо [Войнаровський, 2008].

Верхів'я Білостоку — це тартаківська частина Волино-Поділля в межах Сокальського пасма, Мале Полісся [Геренчук, 1972, с. 27, 11, 113]. Основним прородно-територіальним комплексом цієї території є низькотерасовий ярус, виражений заплавами, переважно супіщаними з дерновими ґрунтами, іноді лучно-болотними, і місцевостями першої тераси, звичайно піщаної з дерново-слабопідзолістими ґрунтами чи лесової з поширенням сірих опідзолених ґрунтів.

Природне середовище верхів'я Білостоку сприяло його заселенню у різні часи. В межах

сіл Комарів і Волиця та в їх околицях в 17 урочищах (тераси над Білостоком та його притоками, розлогі легко підняті видолінки) виявлено понад 70 пам'яток археології [Бугай, Войнаровський, 2006; Бугай, Войнаровський, Конопля, 2008, с. 6—9]. Очевидно, через обмеженість кількості місць, придатних до проживання, усі пам'ятки тут багаточарові — 2—10 пам'яток в одному урочищі чи фації.

Регіон Верхнього Побужжя та прилеглого Розточчя в другій половині I — першій половині III ст. н. е., на наш погляд, міг слугувати прикордонною «нейтральною» зоною між германським і слов'янським світом, безумовно, частиною більшої «нейтральної» смути між пшеворською культурою Повіслення (на той час, очевидно, уже гомогенно германською — вандалською, що посунула з пшеворського обширу слов'янські групи у середині I ст. н. е.) [Козак, 1992, с. 28] і культурою зубрицькою Подністров'я та Західної Волині. Тут нами прослідкована пасмуга в 50—60 км із півдня (р. Шкло, південні відроги Розточчя, найбільш східні пам'ятки пшеворської культури) на північ (ріки Солокія та Білостік, зубрицькі поселення), вільна від селищ та могильників ранньоримського часу [Войнаровський, 2008, с. 172].

В Комарові на Білостоці селища зубрицької культури нами (у співавторстві) відкрито в урочищах Пирова парина, Стара річка, Город Василія Бугая, Байорові дуби, Груша, у Волиці — в урочищі За церквою. Матеріал із цих поселень в основному підйомний, кераміка: знайдені тут глиняні пряслиця чи кістяні проколки, на жаль, культурно ідентифікуються сумнівно, так як пам'ятки багаточарові, а форми цих предметів — поширені. Посуд із зазначених

Рис. 1. Карта пам'яток зубрицької та вельбарської культур в межах сіл Комарів і Волиця та в їх околицях: 1 — урочище Пирова парина, 2 — Стара річка, 3 — Байорові дуби, 4 — Груша, 5 — Город Василя Бугая, 6 — За церквою, а — селище зубрицької культури, б — поселення вельбарської культури

пам'яток майже виключно сформовані від руки горщики, миски, глечики, кухлики (рис. 2). Горщики з вертикальною шийкою й не виділеним, іноді легко відхиленим і орнаментованим насічками вінцем (рис. 2, 1, 2). У тісті — пісок, дрібний шамот. Поверхня пригладжена, сірого кольору. Миски конічної форми, з легко загнутим до середини, іноді потовщеним верхнім краєм, дном на плоскій підшві з невеликою закраїною (рис. 2, 3, 5). Окремі екземпляри по перегину тулуба прикрашені валиком, розчленованим нігтевими защипами, іноді — тонкими горизонтальними врізними лініями.

Глечики й кружки темно-сірі або цеглясті, пригладжені, окремі — кружалні, тісто добре вимучене, без мінеральних домішок, ручка низька, овальна. Типовими для зубрицьких форм є ліпні світло-коричневі накривки посудин, загладжені, з піском і шамотом у тісті, іноді — з косими насічками по ребру (рис. 2, 7).

Матеріали вельбарської культури походять з п'яти пунктів Комарова і Волиці: урочища Пирова парина, Стара річка, Байорові дуби, Груша, За церквою. Це, майже виключно, посуд. Очевидно вельбарською знахідкою, поширюваною у Східній Європі з III ст. н. е. завдяки експансії готів, є знайдений у центрі Комарова, недалеко від урочища Стара річка, срібний денарій Фаустини Молодшої — римської імператриці (161—175 рр. н. е.), дочки імператора Антонія Пія та дружини Марка Аврелія. Для вельбарського посуду з Комарова й Волиці характерні насамперед ліпні форми, лише частина столового посуду виготовлена за допомогою гончарного круга. Асортимент посуду — горщики, миски, кухлі, глеки (рис. 3). Поверхня їх сіро-коричнева, цегляста, підгладжувалась або й залощувалась (столовий посуд), іноді (горщики) — й спеціально опершавлювалась (руст). Домінуючою формою горщиків і мисок були конічні посудини із загнутим до середини і потоншеним

верхнім краєм і плоским дном. Верхня частина посудин (смуга у 2—3 см) часто загладжувалась.

З піщаного кар'єру, що нині розробляється на місці пам'ятки в Пировій парині, походить, крім значної колекції уламків вельбарського посуду, і ціла ліплена від руки і підправлена на крузі миска-чаша (рис. 3, 3). Вона 11 см у діаметрі та 6,3 см заввишки, біконічна, із чітким ребром з одним Х-подібним псевдо-вухком, вертикальною і легко профільованою шийкою та ледь вираженим вінцем, масивним як для виробу такого типу (1,2 см завтовшки, 4,5 см у поперечині) денцем. Миска сіро-цеглястого кольору, поверхня пригладжена, у тісті дрібний пісок.

Аналогічні миски є типовими для керамічних комплексів пізньоримського часу. У черняхівській культурі, за В.Д. Бараном — це тип 1, підтип 1: високі циліндричні миски з ребристим переломом, легко розвернутим назовні вінцем, плоским піддоном [Баран, 1981, с. 85, табл. XII], за Б.В. Магомедовим — тип 1: миски закритої форми з гладким плічком [Магомедов, 2001, с. 47—48, рис. 29, 1—3; 30, 10—12, 14], за Е.О. Симоновичем — тип IV: глибокі опукло-біконічні миски закритого типу з нечітко вираженою біконічністю [Симонович, 1983, с. 27—28, рис. 2], за Г.Ф. Нікітіною — тип 5₁, варіант 3: посудини середні і вище середніх,

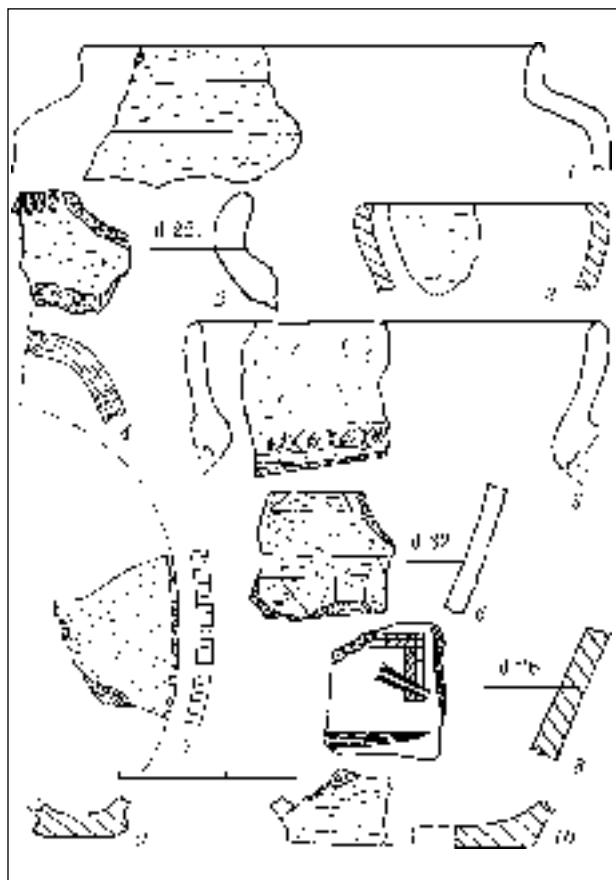

Рис. 2. Посуд зубрицької культури з Комарова і Волиці. Білий профіль посудин — ліпна кераміка, заштрихований — кружална

закриті, із середнім і витягнутим вінцем, з випуклим і середньовипуклим тулубом, із плитчастою опорою дна [Никитина, 2008, с. 15—16, рис. 16]. На черняхівських мисках цього типу на ребрі іноді (Косанів, Ромашки) розташоване невеличке Х-подібне вушко чи псевдо-вушко [Магомедов, 2001, рис. 30, 14, 17]. Закриті миски опукло-біконічної форми, за Е.О. Симоновичем — найчисленніший тип черняхівських мисок, трапляються в усіх районах черняхівської культури, а прототиби цього посуду знаходяться в кераміці зарубинецької культури, подальший розвиток цього типу мисок простежується уже в ранньосередньовічному слов'янському світі [Симонович, 1983, с. 29—30].

Миски закритого типу з ледь вираженою біконічністю і опуклим тулубом більше поширені у вельбарській культурі [Магомедов, 2001, с. 48]. За Р. Волонгевичем, такі миски становлять групи VI.B-C вельбарського посуду, на ребрі таких мисок найчастіше зустрічаються поодинокі Х-подібні вушко чи ручка [Wolagiewicz, 1993, s. 55, tabl. 18—20; Wandalowie..., 2004, s. 283].

Очевидно, до раннього етапу вельбарського горизонту на р. Білостік і регіоні відноситься бронзова місяцеподібна підвіска (лунниця) з гніздами для емалі, виявлена в с. Комарів в урочищі Стара річка (орний шар городів). Лунниця — $4,6 \times 3,1 \times 0,3$ — $0,7$ см, у верхній частині корпусу має вушко для підвішування, на кінцях — хрестоподібні круглі відростки. Гнізд для емалі 9: в центральній частині, у формі півмісяця — найбільше ($2,1 \times 0,8$ см), на кінцях — два більші круглі (діаметр 0,6 см), на відростках — шість менших ($0,4$ — $0,5$ см), теж круглих. Заглиблення для емалей — $1,5$ — 2 мм на краях, 3 мм у центрі. Емаль не збереглась, залишилися лише її клейкі червонуваті сліди. Виріб легко асиметричний, краї його заокруглені, слідів підправки після відливання не виявлено. Тильна сторона плоска, легко прогнута.

Ця підвіска — річ з горизонту східноєвропейсько-прибалтійських виїмчастих емалей («варварських», «лісових» емалей) раннього етапу пізньоримського періоду. Такі знахідки відомі на пам'ятках київської культури Середнього Подніпров'я (більше половини усіх речей з емалями), також — пшеворської, вельбарської культур та маслomenської групи [Кухарская, Терпиловский, 1981, с. 69, рис. 5; Белевец, 2008, карта 2]. Тобто, побутують вони на широкій території між Середнім Подніпров'ям та Південно-Східною Прибалтикою [Смішко, Свешніков, 1961, с. 109]. За О.М. Кухарською та Р.В. Терпиловським, типологічна (і хронологічна) схема розвитку таких лунниць наступна: від первісного ясного й чіткого рисунку (червоні емалі) через руйнацію цілісного образу багатством другорядних, в основному ажурних, деталей (червоні, зелені чи білі емалі), тобто, від простого (геометричного) до «розквітлого» (ажурного) стилю емальєрства [Кухарская, Терпиловский, 1981, с. 76—77].

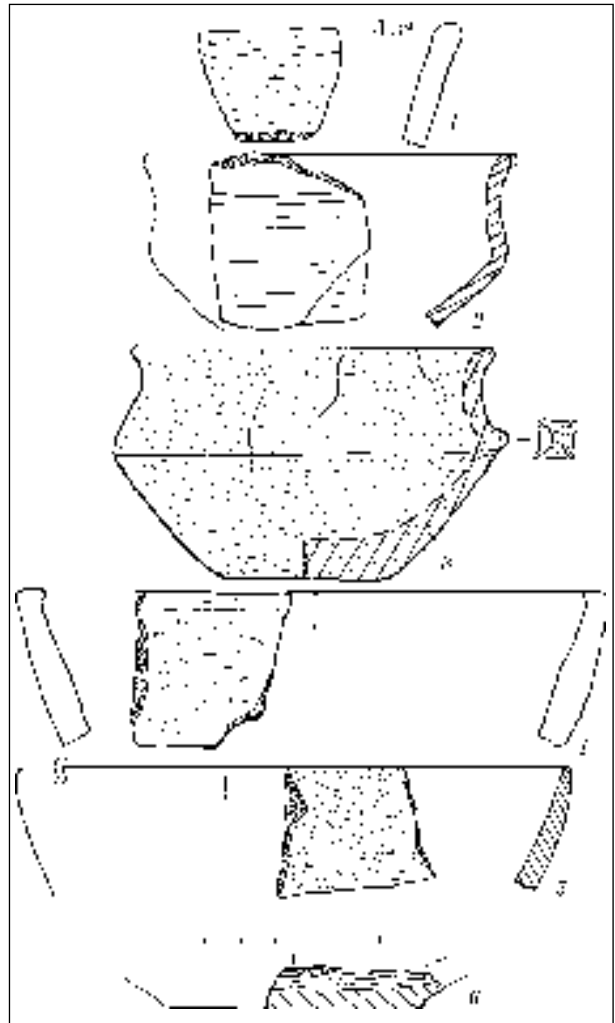

Рис. 3. Кераміка вельбарської культури з Комарова і Волиці

Підвіска з Комарова відноситься до найбільш ранніх речей з емалями, що технологічно відрізняються невеликими розмірами, неглибокими гніздами для емалі, використанням лише червоної емалі [Кухарская, Терпиловский 1981, с. 75]. Центром їх виготовлення, ймовірно, було Середнє Подніпров'я (київська культура), звідки такі форми поширювались як у західному напрямку (пшеворська і вельбарська культури), так і на схід (мощинська культура).

Повні аналогії комарівській підвісці нам не відомі. Найближчі — дві лунници з Казаровичів (Київщина, київська культура, кінець II — III (ймовірніше) ст., одна (три?) — з городища Щепилово (басейн р. Оки, перший хронологічний горизонт мощинської культури, середина — друга половина III ст. н. е.) [Изьмова, 1958; Гавритухин, Воронцов, 2008, с. 44—45, 58—59, рис. 20], одна — з Мальборка (Нижнє Повіслення, Східна Мазовщина, фаза B2/C1—C1a, 160—220 pp. н. е.) [Bitner-Wróblewska, 1992, s. 121—123]. У комарівській лунниці, як зазначалось, усі кінцеві емалеві вставки круглі, казаровицькі ж — або ромбічні на кінцях

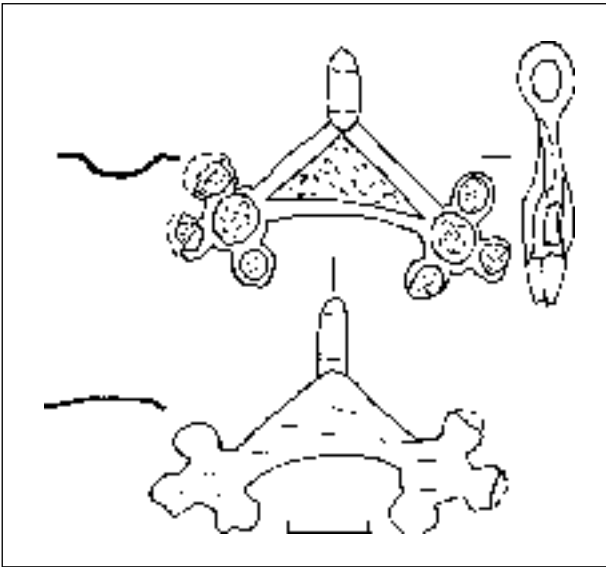

Рис. 4. Підвіска з урочища Стара річка (Комарів)

і круглі на відростках, або ромбічні на кінцях із сокироподібними відростками [Максимов, Орлов, 1974, с. 21, рис. 6, 1]. Сокироподібні відростки (кінці лунниці у вигляді мальтійського хреста), відростки-виступи без емалевих вставок і квадратні вставки на кінцях, згідно типологічного ряду лунниць, О.М. Кухарської та Р.В. Терпиловського — особливості уже «розквітлого» етапу, III—IV ст. н. е., а ромбічні, а не круглі, вставки — деталь, характерна насамперед для дніпровських речей [Кухарская, Терпиловский, 1981, с. 75, рис. 5]. Комарівська лунниця з її виключно круглими вставками і відростками типологічно об'єднується з такими ж підвісками з Мальборка, Грудка над Бугом (поховання 61, масломенчська група) чи більш «розвиненими» лунницями з Дитинич (Західне Полісся, Білорусь) [Белевец, 2008, карта 2: 1, 7, 9; Kokowski, 1993, s. 62; Смішко, Свешніков, 1961, рис. 4, 10]. Тобто, вважаємо, лунниця з Комарова є «західною» за формою і ранньою (III ст. н. е.) за хронологією. Це період, коли південну Волинь, зайняту у I—II ст. н. е. племенами зубрицької культури, окуповують готи — носії вельбарської культури. Саме лінія Белз — Сокаль — Комарів — Яструбиці — північніше Бродів (ріки Солокія — Західний Буг — Білостік), очевидно, є південно-східною границею, куди просунулись готи у своєму русі на південь [Козак, 1992, с. 72; 2008, с. 211; Войнаровський, 2008, с. 172—173]. Тут вони, очевидно, витіснили слов'ян-венедів — носіїв зубрицької культури (за Д. Козаком, ніде не спостерігається змішання цих двох культурних груп і етносів) [Козак, 1992, с. 126; 2008, с. 204, 211]. В умовах Білостоку (через залісненість і відносну заболоченість тут мало придатних для поселення місць) готи осіли на колишніх венедських селищах — вельбарські поселення III—V ст. на місці зубрицьких селищ I—III ст.

в Комарові та Волиці відкрито в п'яти пунктах. Зубрицьке населення південної Волині (і Білосточчя), напевно, відступило під захист своїх родаків з Галичини (Дністро-Західнобузьке межиріччя, локальний варіант типу Черепин черняхівської культури) і не пустило готів південніше Білостоку. Між готами (вказана лінія) та слов'янами (Неслухів — Ріпнів — Ракобути — Купче, черняхівські пам'ятки верхів'я Західного Бугу) нами зафіксована 40-кілометрова незаселена «нейтральна» смуга [Войнаровський, Марцинюк 2004, с. 57; Войнаровський, 2008]. Ми зазначали, що такі ж смуги у 50—100 км розділяли готів та вандалів (вельбарська й пшеворська культури), готів і бастарнів (вельбарська культура й черничинська група) — за А. Коковським, «нічия земля», «не так політична, як культурно-емоційна смуга» [Kokowski, 2004, s. 45—46]. Можливо, «нейтральна» смуга («зона відчуження») дистанціювала від готів і носіїв богачевської культури на Підляшші [Bitner-Wróblewska, 1992, s. 129], також — вельбарців-готів і, очевидно, слов'ян, носіїв пам'яток пізньозарубинецького типу (тип Курадово інше) в Західному Поліссі (Білорусь) [Белевец, 2008, с. 212—213]. Тобто, виникнення «нейтральної» смуги між германцями й їх ворогами, на наше переконання, диктувалось не так природними, як політичними причинами [Войнаровський, 2008, с. 174]. Щодо території межиріччя Дністра та Західного Бугу і північного Розточчя, то тут готи, не змігши подолати опір слов'ян Галичини, змушені були обійти цю територію і через Поділля й Середнє Подністров'я пробиватись в Подніпров'я та Північне Причорномор'я.

Баран В.Д. Черняхівська культура. За матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу — Київ, 1981.

Белевец В.Г. Контакты населения вельбарской культуры и носителей традиций восточноевропейской лесной зоны в Белоруссии: постановка проблемы // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. — Тула, 2008. — Вып. 1. — С. 209—236.

Бугай П., Войнаровський В. Археологічна колекція знахідок із сіл Комарів та Волиця на Сокальщині: попередній огляд // Белз і Белзька земля. — Белз, 2006. — Вып. II. — С. 45—61.

Бугай П., Войнаровський В., Конопля В. Пам'ятки археології Комарова та Волиці (Сокальщина). — Львів, 2008.

Войнаровський В. Верхнє Побужжя як Балто-Чорноморське роздоріжжя (I тис. н. е.) // МДАПВ. — Львів, 2008. — Вып. 12. — С. 170—181.

Войнаровський В., Марцинюк М. Нові археологічні матеріали з Червонограда та його околиць // Белз і Белзька земля. — Белз, 2004. — Вып. I. — С. 52—59.

Гавришук І.О., Воронцов А.М. Фибулы Верхнеокско-Донского водораздела: двучленные прогнутые подвязыные и со сплошным приемником // Лесная и лесостепная зоны Восточной Европы в эпохи римских влияний и Великого переселения народов. — Тула, 2008. — Вып. 1. — С. 28—85.

Геренчук К.І. Природа Львівської області. — Львів, 1972.

Изьмова С.А. Бронзовые лунницы с городища у деревни Щепилово // СА. — 1958. — № 4. — С. 203—210.

Козак Д.Н. Етнокультурна історія Волині (I ст. до н. е. — IV ст. н. е.) — К., 1992.

Козак Д.Н. Венеди. — К., 2008.

Кухарская Е.М., Терпиловский Р.В. Некоторые типы лунниц III—V вв. в Среднем Поднепровье // Древности Среднего Поднепровья. — К., 1981. — С. 69—79.

Магомедов Б.В. Черняховская культура. Проблема этноса. — Lublin, 2001.

Максимов Е.В., Орлов Р.С. Поселение и могильник второй четверти I тыс. н. э. у с. Казаровичи близ Киева // РВД. — Л., 1974. — С. 11—21.

Никитина Г.Ф. Черняховская культура Поднепровья (по результатам анализа археологических источников). — М., 2008.

Симонович Е.О. Черняхівська кераміка Подніпров'я // Археологія. — 1983. — № 43. — С. 26—42.

Смішко М.Ю., Свешніков І.К. Могильник III—IV ст. н. е. у с. Дитиничі Ровенської області // МДАПВ. — 1961. — Вып. 3. — С. 89—114.

Bitner-Wróblewska A. Z badań nad ozdobami emaliowanymi w kulturze wielbarskiej. Na marginesie kolekcji starożytności Paula Szachta z Malborka //

Wiadomości Archeologiczne. — Warszawa, 1992. — T. LII, z. 2. — S. 120—133.

Kokowski A. Gródek nad Bugiem. Cmentarzysko grupy Masłomeckiej. — Lublin, 1993. — Cz. II.

Kultura przeworska — zarys dziejow // Wandalowie. Straznicy bursztynowego szlaku. — Lublin; Warszawa, 2004. — S. 25—85.

Wolangiewicz R. Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym — Szczecin Wandalowie. Straznicy bursztynowego szlaku — Lublin; Warszawa, 2004, 1993.

V. M. Voinarovsky

A NEW DISCOVERED MONUMENTS OF ROMAN PERIOD ON THE TOP OF THE RIVER BILOSTOK IN SOKAL REGION

A New discovered monument on the top of river Bilostok in Sokal region. They were connected with late zarubynetska's culture, velbark's culture and chernyachiv culture by scientists.